

CSOKONAI

I. Élete.

Csokonai azok közé a termékenyítő egyéniségek közé tartozik, akik a maguk művészetében típust teremtenek saját alakjukból és színes zászlóként lobognak az utánuk tóduló társak előtt; a tömegben pedig a babonás csodálat ritka érzését verik föl s hamarosan a legenda izgató ködébe burkolóznak. Petőfi határozottan a *költőt* látja benne s néha mintha akaratlanul is az ő életútja szerint fordítaná sorsa szekerét; viszont a józan debreceni nép Hatvani professzor mellett a Csokonai *mágyikás* (mágikus) alakját emeli a bűbájolók, varázslók, tehát csodás, szinte emberfölötti emberek talapzatára. Csokonai Petőfinek pusztában lobogó vezérláng: előtte jár; az alföldi népnek pedig már ércszobra előtt élő szobra: reá hivatkoznak, s beteljesülő «jóslatai» köz-szájon forognak.

Vajon igaz-e, hogy Csokonait az örökölt vagy korán szerzett tüdővész teszi nyugtalan barangolóvá, közönséges törvények tördelőjévé? Azt mondják, a tüdővész embereket ide-oda lengenek, utazgatnak, kipkednek-kapkodnak halálra ítélt életükben, mintha a folyton sarkukba taposó, hárombetűs Halál, a TBC elől akarnának erejükfogytáig menekülni. Lehet, Csokonaiiban is dúlt, lázongott ez az alapösztön, amely egy az élet-ösztönrel; de a *vándorlás* betegsége, ez a még akkor más nevet viselő *idegesség* (érzékenység) mindenképen feszítő és továtova lökdöső gőze volt élete machinájának, beteg szervezetének.

Ez a *lírikus betegség*, a helyváltoztatásnak ez az ösztönös vágya, teszi Csokonai életét olyan egyénivé és mégis olyan tipikussá; emberileg egyénivé, költőileg tipikussá. Ez a folyton való mozgása lendíti ki korán, már gyermek idejében, a rendes polgári továbbhaladás tempójából. Csokonai nem bírja a polgári élet hivatalos processióját, ezt a szabályos tempókban és mérföldmutatókkal szegélyezett tolvonulást a ,rendes' emberek országútján. Már diák korában későbbben kél és egy órával későbbben kezdi iskolai munkáját, mint tömegbe gyűrt társai. Csodálatos, ezt a kivételes jogot megadják neki szigorú tanárai, körülbelül azok, akik későbbben bírói széket ülnek fölötte. A szabadság mómora egy a lélek és a test többi mómorával:

aki egyszer megkóstolta, rabja lesz, nem igen tud lemondani róla. Csokonai, magyarul mondván, elbizga magát, s azt hiszi, neki most már minden szabad. Ettől fogva élete az érdekes, könlönös, izgató és szép jelenetek regényes sorozata. Előre megmondhatjuk: a költő nem tudta kiaknázni ezt a gazdag impresszió-tömeget; csak itt-ott, egy-egy szép verse utal az átélt tragédiák bizonyos mozzanataira. Csokonai még nem tudta vagy nem merte azt, amit Petőfi az ő sorsából levonva tanult meg és tudott: hogy a gazdag élet gazdag költészet sarjasztója lehet igazi lírikusnál, aki t. i. maga az egész világ. Csokonai költészetében nem hagyott nyomot debreceni diákságának a tragédiája vagy tragikomédiája; mindössze egy pár búcsúzó és magát igazoló beszédjéből tudjuk, mennyire meghullámoztatta lelkét a Kollégiummal való összeütközése.

Pedig itt fordul meg emberi és költői élete, a debreceni összeütközés után. Mennyi színes jelenet villan itt föl a *Sedes scholastica* jegyzőkönyveiből, a vádakból, a vallomásokból. Diákszínjátékok, bundában való boros mulatozások, „Bacchus temetése” az iskolai osztálytermekben, tanárok kifigurázásával, csaknem a Jókai-féle *Csittvári krónika* modorában. Azután a nagy erdőre való kirándulások, tiltott pipázások és gúnyos nóták énekelése Szilágyi Gábor professzor úr nem épen mintaszerű magánéletére. Törvényszék: papok és tanárok, mint bírák, diákok és pajtások, mint vádolók és tanuk, Csokonai mint vádlott. Időleges fölmentés. Új nekirugaszkodások az ismeretlen életnek; felruccanás Pestre, kinyíló világ a szűk horizontú debreceni klastromi élet után; a legációbeli pénz elköltése, otthon bujdokolás és lappangás a számonkérés előtt; végül a nagy Coriolanus-i beszéd hatszáz diák előtt az Oratoriumban; azután a kicsapatás, megbélyegezés. Majd az öngyilkosság fölremlő gondolata: «Már az elmém is tompúla, és csak-csak kevésbe múla, hogy fejembe nem lövék...» De nem lövi föbe magát, hanem pár hónapi keserves viaskodás után (talán édes anyjával is fájó harcai lehettek), elszánja magát és Sárospatakra megy jogot hallgatni.

A nagy fordulat megtörtént: Csokonait kidobta egy kisebbszerű földrengés az anyai fészekből, elhagyja Debrecent. Tulajdonképen most kezdődik költői élete, mikor polgári pályája megtörik. (Sokszor ismétlődő, szomorú törvénye ez nem egy művészi pályafutásnak.) Egyéni sorsát, akarva, nem akarva, bele kell kapcsolnia a nemzete sorsába s hangot kell adnia annak az európai érzésnek is, amelyet Napoleon világot rázása kelt a népek és egyének lelkében. Csokonai siet Pozsonyba, mert a magyar rendek diétát tartanak, s az összesereglett országigazítók körében legelső közönségét keresi. Rálép arra a sikamlós pályára, amelyen utána Petőfivel együtt annyi magyar költő, magyar lírikus koresolyázik: hirlapíró, sőt

hirlapszerkesztő lesz. Csokonai itt is egyedülálló ember: teljesen maga írja a Diétai Magyar Muzsa minden cikkét, minden sorát; mintha a Bródy Sándor Fehér Könyvének ez volna az első mintája. És csodálatos, az a rendbontó diák, aki Debrecennel és rajta keresztül a magyar kálvinizmussal összeütközik s mint forradalmár fordít hátat kisebbik hazájának, Pozsonyban a legédesebb loyaltással legyezgeti a felsőség hiúságát: Mária Terézia érdemeit egekig zengi. A társadalmi forradalmár loyális politikussá szelidül.

Sorsa Pozsonyból tovább sodorja Komáromba. A franciák ellen nyergelő nemes magyarságot szárnyas ódában köszönti s minden haragját a világ zsványá-nak keresztelt Napoleonra zuhogtatja. És míg nemzeti érzésével belekapcsolódik az európai háború viharába és állást foglal a nagyra nőtt korzikai ellen: szíve egész váratlanul beleütközik Vajda Júliába, a sok kedves dalban megénekelte Lillába. A politika útja most a szerelem ösvényébe kanyarodik, és messziről a családi ház barátságos képe integet. Azonban a házassélethez kenyér is kell, a kenyeret a biztos állás hozza; Csokonai most eszmél rá, hogy kihullott a 'rendes' emberek sorából. Vissza akar térni a sorba. Állásokért futkos, Csurgótól Pestig; tanít, kér, reménykedik, szeret. De lelkében van valami a pillangó csapongásából: minden virág szép neki, s a boldogtalanságból is dalokat buzogtat. Vajda Júliát nem adják hozzá; egy mélyen zengő elégiában vesz búcsút tőle és a Reménytől. A fájdalom kidalolása a fájdalom múlását is jelenti; a versekbe lopott bánat kiszáll a lélekből és külön éli esztétikai életét. Ezt a világ minden költője így éli és így írja át. Csokonai elkiáltja panaszait a tihanyi echónak, s mikor a visszhang visszakiált rá: úgy érzi, a Természet szimpatiaja beheggeszti az emberi szívtelesség vágta sebeket. Megnyugszik és a rengeteg Somogy-ságba nem 'haldokolni' bújik el, hanem azért, hogy Dorottyát és társait meglesse Kaposvárott és bevigye őket a magyar komikus eposz friss múzeumába.

Egy ideig éli a garaboncás diák viharkerekítő életét; ma itten, holnap ottan, s mindenütt otthon találja magát. Amit Venus megtagadott, Bacchus mindig megadja. Az élet elfut, mint a kerengő nyári árnyék: kancsót, fiú! a mámor élet és versszépítő. Mintha teljesen a pillanatok szárnyára bízna magát — — «hullnak a percek», ennyi az ő aratása is.

Azonban egyszerre csak megmozdul a lelkében valami. A szerelmi útvesztő ideig-óráig eltéríthette komoly művészi céljától, de a magyar újra megmozdul a félbehagyott teológusban és nagyszerű munkával akarja életét megkoronázni: hőskölteményt kezd Árpádról, a hazátszerző vezérről. Mint aki aranyérre talál: oly lázas buzgalommal igyekszik kincsét kifejteni. Tudományos könyveket olvas, anyagot gyűjt, utaz-

gat, még Kiev tájára is el akar jutni, hogy megbízható hűséggel adjon keretet a lelkében tornyosodni kezdő eszménynek. A vidám cimboráknak, a boros poharaknak búcsút mond, megindul hazafelé Debrecenbe, hogy ott zengesse el, nyugodt magánosságban, felzsongó hexameterait.

Csokonai költői pályája emelkedik; de teste sátora fokozatosan romlik.

Mire hazavergődik a Darabos-utcára, a tüdővész már szövi szemfedelét, s a Hatvan-utcai temetőben süpped egy helyen a föld, ahová majd koporsóját leeresztik.

Megható és megrendítő az a nyugtalan keresés, kapkodás, tervezgetés, lehanyatlás, újra talpraállás, amely Csokonai utolsó éveit betölti. Ugat belőle a halál kutyája, s ő elfulladó rohanással vágtat az élet tovatűnő szekere után. A mindennapi kenyér gondja ezer és ezer tervet villant meg előtte: könyvtártiszt, szerkesztő, nevelő, egyetemi magántanár, kereskedő, író, könyvkiadó akar lenni, és nem lehet más, mint tüdővész ember, aki kicsi szobájában egy szekrényvel különíti el az ablak előtti zúgot magának, hogy áldozhasson költészete istenének. Egy szörnyű napon még ez a nádas tető is leég a feje felől, de leég a Kollégium, le a Nagytemplom is; szegény Csokonai házatlanul hazátlan. Megtörtetett testét ideoda vonszolja, gyógyulni akar, de megnyugodni sem tud. A halálos vergődésnek ebben a szomorú szakában fölkéri egy gróf, hogy mondjon halotti búcsúztatót meghalt felesége koporsójánál, Nagyváradon. Kell a pénz — Csokonai rögtön kikerekíti egy megkezdett versét a lélek halhatatlanságáról, rázós szekéren áttengelyez Nagyváradra s egy hűvös tavaszi napon elszavalja nagy költeményét Rédey kamarásné ravatalánál, «irtózatos akcióval», ahogy a kortársak mondják. Meghül, tüdőgyulladást kap, alig bír hazavánszorogni; s félévi agónia után kiköhögi lelkét és lehajtja fáradt fejét édesanyja párnájára. Vidáman megy a halálba, egy matematikai könyvet olvasgatva, mely a *végtelesség* eszméjét fejtegeti.

1805 január 28-án Kazinczy, a fiatal Kölcsey és még néhány diák kíséri el utolsó útjára.

II. Érzésvilága.

Ez az élet költői élet. Gazdag és nyugtalan. Gazdagsága részint abban az anyagban rejlik, amelyet rövid tíz év alatt magába ölelt és feldolgozott, részint abban a kifejezésbeli művészetben, amelynek színességét, zeneiségét és változatosságát ma is csodáljuk. Nyugtalanossága, ha emberi szempontból nézzük, a hordozója betegségét jelenti, de ha költői szempontból értékeljük: a gazdagság, a sokszerűség forrására bukkanunk benne. Ami az embert öli és töri, az a költőt emeli,

hatalmasítja. Azt mondják, a kagyló gyötrődésében szüli meg a gyöngyöket. Csokonainál kis emberi örömök nagy mámorokká, nagy bánatok pedig szép szomorúságokká nemesülnek.

Érzékeny idegzetű ember minden illetésre reagál. Csokonai 'érzékeny', mai szóval mondva ideges ember volt. Ez már a hangszer finomságát jelenti egy művész lelki szerkezetében. Nem is tagadhatjuk, hogy különösen a mindennapi jelenetek költőivé formálásában gazdag. Érzésvilága nem bontakozott ki egészen, de a kivetített határjelekből megítélhetjük, hogy igen tág horizontja lett volna ennek az életnek s ennek a költészetnek, ha nem harminckét év gyűrűjébe lett volna szorítva. Csokonai költészete azért nem egész, mert csak a fő pillérek, a tartó oszlopok vannak benne lerakva; maga a betetőző csúcs, a partokat átkaroló pompás ívek csak elgondolásban élnek — de bizonyos beleérzéssel és beleéléssel meg lehet sejteni halvány körvonalukat a jövő ködében. Ezek a körvonalak a legmodernebb magyar költészet partjára hajolnak. Csokonai így is, ahogy ránk maradt, korának legmodernebb költője. Mit értünk a költők modernségén? Azt, hogy érzésükkel, képzeletükkel sőt kifejező művészetükkel életüknek a má-jába kapaszkodnak és a szellemi, technikai élet 'legújabb vívmányait' felhasználják alkotásaikban. Csokonai nemcsak azért modern, mert megénekli Mongolfier léghajóját és Blanchard bécsi levegőbe szállását, hanem azért elsősorban, mert a Napoleoni háborúk korának, a lezúgott francia forradalmat megelőző felvilágosodás irodalmának nagyszerű magyar továbbbengetője. Keleti elemek, ázsiai reminiscenciák is villannak fel sok rétegű költészetében, de egész lelke tele van Nyugat műveltségének a mámorával. Ő az első igazi nyugateurópai költőnk, a civilizáció énekes. Világnézete Rousseau bölcséletén alapul, jellegit francia költőkből veszi; költői formaművészetére a dallamos olasz nyelv és irodalom van nagy hatással, képzeletének vetítő gépezetén a rokokó-stílus nyomai látszanak, elér az angol irodalomig, hiszen Pope-tól veszi híres komikus eposzáinak mintáját. Itthon, Magyarországon; élénk figyelemmel kíséri a közművelődési intézmények megteremtésének munkáját s antik formájú ódák őszinte szólamaival fon koszorút nagyjaink nevére: a Széchényi és Festetich grófok dicsőségének ő az első magasztalója. A háborukért nem lelkesedik, de a Marosvásárhelyen megalakult nyelvtudományi társaságot a legfelvilágosultabb ember gondolataival köszönti. Nagyon finom érzéke van a társadalmi csinosodás, civilizáció iránt, s ez annál meglepőbb, mert tudjuk, hogy egész élete vidéki, falusi, nyers és goromba férfitársaságok körében telt el. De talán épen az ellentétek törvényénél fogva áhítozik annyira a szebb és finomabb életért. Debrecen porában Versailles parkjáról álmodik, Tihany hegyfokánál Rousseau Ermenonville-je jut eszébe.

Csupa szoros kapcsolat a művelt, szabad, emberi Nyugattal — csak Béceset láthatta ugyan belőle, de lelkében jobban átélte, mint fél-életüket Párizsban átderbészolt uraink.

Csodálatos és kedves keveréke Csokonai költészetének ez a szabadabb emberi műveltségért rajongás és a természet apró szépségeinek naiv átélése. Mikor Párizs tornyai felé néz, hiába emeli szemét a magasságba, csak meglátja lábánál a jázminokat, jácintokat, violát és tulipánt. A lélek halhatatlanságának nagy gondolata mellett szépen megfér nála a gyönyörködés az epres kosárkában és a virággal bedugaszolt mászlás-üveg tartalmában. Mint poeta doctus, áthozza magyarba a klasszikus római költészet minden formai tökéletességét, mitológiáját, allúzióit és allegóriáit, de mint az eleven élet megfigyelője, pompás magyar képeket fest *Dorottyájában*, s nagyon kedves és friss hangon szólaltatja meg a falusi népet *Parasztdalában*. Petőfinek lesz hová merítenie szomjas korsóját!

Csokonai érzésvilága ellentétes elemekből áll. Van ebben a költőben egy garaboncás diák, van egy elkésett troubadour, van egy felvilágosodott vagy szabadgondolkodó, van egy kitűnő szemű humorista, s van egy pillangószárnyú lélek. A garaboncás diák inkább éli, mint írja a maga életét, de néha olyat sodoródik vihartámasztó táltos-köpönyege, hogy ez a szélzúgás behugog a versek virágos kertjébe is, besurran a kéménykürtön és megzörgeti kísértetiesen az ablakokat. Ez a hang rémlik a *Békaegérharc* mókás soraiból, ez a *Dorottya* magyarosan pendülő muzsikájából, snémelyik lírai versének furcsa fintonrából. Úgy látszik, az ember Csokonainak babonás, 'magyikás' híre ebből a diákos ördögösségből támadt — kár, hogy költészetében nem ver nagyobb hullámokat, mert körülbelül a német Hoffmann Amadeus különös, modern rémekkel teljes költészetét érintené. Ez a hang, ez a lélek bennrekedt a Csokonai kalamárisában; ott zörömböl sárguló tintájában, mint valami torz kis gnóm, akinek kegyetlen apja nem adott életet.

Az elkésett troubadourt mindenki meglátja, megismeri Vitéz Mihályban, a *Lilla-dalok* költőjében. Szerelmi érzése egy kissé szentimentális, mondjuk: Bürgeres, de van benne sok, friss vonás, és van bizonyos csintalan érzékiség is. Az aluvó Lilla fedetlen mellét bizony megnézegeti Csokonai és meglátja, megsimogatja tekintetével a bimbóját is, mint a korinthusi szőlőt a cukoros kalácsban; a fürdő Lillát elragadó meztelenségében nemcsak Jupiter csodálja, hanem a ravasz faunképen ráleskelődő poeta is. Képelete oly gyors futárja érzéseinek, hogy mire az úr megérkezik: a szárnyas lábú herold már learatta az aratnivalókat. Itt illő megjegyeznünk, hogy Csokonai szerelmi lírájának van valami mellézköngése, de nagyon nehéz meghatározni úgy, hogy a költőt ne sértsük meg vele. Valami

édeskés, már az affektálás határán imbolygó hang ez, amely nem annyira az embert akarja kifejezni, hanem inkább a művelt, képzett művész jártasságát hirdeti a szép szólamokban. Mondhatni ezt a hangot, vagy modort az igazi érzések *játékos továbbzengésének*; onnan eredhet, hogy az érzéseibe bonyolódott költő a természetes fájdalom elkiáltott jajszavát, vagy az édes öröm természetes kacaját tudatosan tovább nyújtja és meg is cifrázza. Ez a játékoság valahogy rokon a rokokóval, amely selyemnadrágos és mezitlábás pásztorokat, illatosított és nyírt szőrű báránycákat visz a virágos rétekre s valami furcsa játékosággal márkik és márkizek finom alakjában éli és életi a szabad, paraszti életet. A kecsesség mellett erőltetés, sőt ellentmondás is van benne.

A felvilágosodott, civilizált ember és a szabadgondolkodó művész hozza hozzánk legközelebb Csokonait; megmutatja, még pedig gyakorlati úton, hogy a józan ész, a tiszta látás szépen összeférhet a fantázia csapongásával, levegőben járásával. Csokonai költészetének kedves íze, bája onnan magyarázható, hogy nyílt esze és mámoros fantáziája együtt és egyszerre mutatja nekünk a természetet, az embert, a világot. Lelke, mint a színes szárnyú pillangó, ez az «állhatatlan selyemmadár», mámoros tétovasággal ring a szépség virágai fölött; szeme pedig, ez a tiszta ragyogású lámpa vagy nap, minden jelenséget közel hoz hozzánk, paradoxonnal kifejezve: a kicsinyítés közelségébe. Majd a fantáziája vizsgálásánál jobban megértjük, miről van itt szó. Most az érzéseinek kaleidoszkopszerűen váltakozó játékát kerestük meg, amely azután a képzelet páratlanul kedves formájában jut tudomásunkra.

A gondolkozás szabadsága azt jelenti Csokonainál, hogy az ember világpolgár szemével nézze az emberiséget, ne a nemzeti érdekek korlátai közül. Erre a francia felvilágosodás tanította. Azonban a francia szellem útmutatását csak addig követi, míg egyéni meggyőződésével ellentétbe nem jut. Rousseau tollát még tisztelettel nézi, de már Napoleon kardját gyűlölettel. Napoleon lenézésében azonban az akkori nemzeti közérzés szintén közrejátszik, hiszen a nagy katona ellen induló magyar nemeseket ódával köszönti. Viszont: átértett világpolgársága nem akadályozza meg abban, hogy mint magyar ember, mint magyar költő ne fogadjon lelkesedéssel minden olyan kulturális intézményt, amelyet magyar elme, magyar pénz a magyar érdekek szolgálatába állít. Így Csokonai világpolgársága magában foglalja a világ minden polgárának becsülését, tehát a magyarét is, mégpedig az eredet leküzdhetetlen ösztöne révén: legelsősorban. Ha a világ előre halad, abban a magyarságnak is része van, abból a magyarságnak is haszna lehet; ha a magyarság művelődik, csinosodik, azzal az egyetemesebb emberiséggel szellemi színvonala is emelkedik. Nagyjában

ugyanez a viszony fejezi ki Petőfi nemzetköziségét és nemzetiségét is; ebben megegyeznek Csokonáival.

A kitűnő szemű humoristát a *Békaegérharc* politikai oldalvágásai és a *Dorottya* pompás megfigyelései, ötletei, jellemzései villantják meg Csokonáiban. Ez a humor néha még csak komikum, mert egyéni hozzáérzés nélkül való. Bár az a világkép, amelyet egy lírikus epikai munkájában rajzol, mindig kapcsolatos az ő egyéni világfelfogásával: Csokonai mégis fölötte áll a *Dorottya* alakjainak, fölötte annak az egész társadalomnak, amelyet ebben a furcsa vitézi versezetében kifiguráz. Nem fáj neki a visszásság, tehát csak nevet rajta. Nem is szatira, mert nincs javítani akaró tendenciája. A garaboncás diák különös fintora torzul arcán, mikor a vén Dorottyt külsőleg, belsőleg olyan Hogarthi módon megrajzolja s úgy nézi ezt a rajzát, mint Rembrandt nézte karcát, hogy Ady Endrével szóljunk. Ez a humort suroló komikum a legtöbbször *pajkosság*, az igazi Csokonai-elem. Ez csillan föl nem egy lírai, vagy leíró versében is, amikor Dorottya kinjait festegeti, vagy az elpénztelenedett bécsi gavallér sóhajtásait szedi rímbe, vagy amikor az elmatrónásodott Dorisszal incselkedik. Ez a pajkosság nagyon kedves formában jelenik meg népies hangú verseiben: a *Parasztalban*, a csikóbőrös kulacsához írt *Szezelemdalban*, sőt az elkeseredett hangú *Kifakadásában* is. Ezzel a pajkossággal rokon Csokonai kedélyessége, az a lelkiállapota, hogy harmóniában tudja látni a földi dolgokat, különösen, ha magát nem túlságosan érintik. Van a debreceni költőben bizonyos józan egészség is, amely könnyen erősödhetik bölcsességgé.

Van végül Csokonáiban egy pillangószárnyú lélek is; sőt kis túlzással azt mondhatjuk: ez az ő igazi lénye. A pillangószárny a könnyedséget jelenti, azt a művészi könnyedséget, amellyel ez a költő lebegni tud a legkisebb és a legnagyobb mélységek fölött is. A *rózsabimbóhoz* írt kis dala lelkének ezt a pillangóröpteszerű könnyed lebegését legjobban mutatja; de ha olvassuk *A lélek halhatatlanságáról* elmondott komoly, súlyos gondolatait: akkor is úgy érezzük, mintha könnyű szárnyakon lebegnénk. Csokonai mint költő nem tud elfáradni. Mennél több húrton zengeti összefeleselő rimeit: annál játszibbnak és könnyedebbnak tetszik gondolatai hullámozása. Ez nem irodalmi rutin nála, hanem természeti adomány, ez a véreben volt. A könnyedség sokszor külső formája a könnyelműség; és bizony nem tagadhatjuk, hogy Csokonai, az ember, sokszor élte életét könnyelműen, akkor, amikor költészetében ez a lelki labilitás úgy jelent meg, mint művészi szépség.

Erről a sok húrú lantról egy fontos hang mégis hiányzik. A családi érzés néma Csokonáinál. Volt édes anyja, akit szeretett, aki szerette — és soha verset nem írt róla. Volt

testvére, aki mégis csak legközelebb állhatott hozzá — s nem volt hangja a számára. Barátait megénekelte, családját nem. Az okát szinte lehetetlen megmutatni ennek a hallgatásnak. Egyet mintha sejténénk: irodalmi mintája nem volt erre a témára, talán azért nem nyúlt hozzá.¹ Mert Csokonainál nagyon fontos szerepe van a mintáknak. Bessenyei korában élt, a nagy álomból való fölébredés korában; a kinyíló szemű poéta előtt a nyugati irodalmak oly mesebeli gazdagsága káprázott, hogy a legmohóbb iramban sem bírta egyenként áthozni magyarba legremekebb példáit. S az ifjúság először mindig felfelé és távolba néz: Csokonai 32 évet élt, nem látta meg azokat, akik legközelebb állottak hozzá. Petőfinek kellett jönnie, hogy az apa, a testvér, az édes anya bevonuljon a költészetbe.

III. Képzetele.

A fantázia jellemét az érzések határozzák meg, formáját pedig azok a képzetek, amelyekkel a költő legtöbbet vagy legszívesebben foglalkozik. Csokonai érzései mindig frissek, sokszor könnyed léptűek, gyakran játékosak. A frissesség, a könnyedség és a játékoság nem hiányzik képzeletéből sem. A frissesség nem mindig azt jelenti, hogy a gondolatokat hordozó képek közvetlenül az író lelkéből pattannak ki. Csokonai nagyon sok író, sok költőt olvasott s az irodalmi hatás rendszeren meglepő képek és hasonlatok átvételében és utánzásában nyilvánkozik. «Forró sóhajtások, lelkemnek elszagatott darabjai»: gyönyörű kép, de nem Csokonai képzeletének a kohójából. De már a puszta fogalmat vagy akciót fedő képek *könnyedsége* igazi Csokonai vonás; a könnyedség két értelemben is jellemzi ezt a gazdag képzeletet: erőltetés nélkül csapong a legellentétesebb tárgyakon, és bizonyos kedvességgel pergeti a maga gyöngyeit. A kedvesség: lelki könnyedség, ez tüprengés, habozás és erőfeszítés nélkül éri el célját. Csokonai egész költészete olyan, mintha szellemi játék volna az utolsó soráig: nem érezzük a poéta vergődését, verejtékét a formával vagy anyaggal való birkózásban. Csokonai csak úgy a kabátja újjából rázza ki a legédesebb szavakat, a legszívesebb jelzőket, a legfrissebb szóösszetételeket, legzengőbb rimeket és legszellemesebb csattanókat. Ez a könnyedség a formán való teljes uralkodással magyarázható; a formán való uralkodás gazdag képzetvilágot sejtet, a gazdag képzetvilág a képzelet hatalmát jelenti. A képzelet gazdagsága és frissesége pedig minden

¹ Más oka lehetett: az a kor úgy látszik nem tartotta illőnek, hogy a költő családi viszonyait megénekelje. Csokonai sok tekintetben szakított ugyan a hagyománnyal — ennek a hagyománynak a jogosultságát azonban nyilván elismerte.

nagy költőnél a nyelv, a stílus újszerűségét és művészi voltát teremti meg. Csokonai képzelete, épen érzéseinek pillangóröpteszerűsége miatt, a pillangó játékos csapongásaihoz és lebegéséhez hasonló: színes, mert szárnyán az üdeség himpora; játékos és mozgalmas, mert soha nem álló vagy pihenő, inkább drámai, mint Petőfié.

Uralkodó képzeleti két kategóriába tartoznak; egyik a mindennapi élet vaskos jelenségeit sodorja be virágos kerthez hasonló költői birodalmába; másik pedig a kellem természeti és emberi képeit fűzi láncba, hogy fölvirágozza velük témáját, költeményeinek a tárgyát. Az előbbi kategóriába tartoznak a *Dorothy*a friss és népies szölamai, melyek néha az illetlenség határát súrolják, de mindig azt fejezik ki, amit az író akart. A másik kategória képzeletelei drágaköveknek mondhatók, vagy bársonyos rózsáknak, mert úgy ragyognak, mint az igazgyöngyök, és oly illatosak, oly színesek, mint a virágok. Bizonyos rózsaszínűség, valami rózsaszínű köd lebeg Csokonai versein, s rajta keresztül csaknem minden megszépül és csodálatos módon: megkisebbedik. Viszont a vaskos valóság ködtelenül, teljes plein-airben vágódik szemünkbe, mikor pl. a megfiatalodott Dorottyáról olvassuk: «Kerekded fara is úgy domboroda ki, mintha birsalmából harapták volna ki».

Csokonai színes képzeletű költő; fantáziájában a látási képzetek uralkodnak; de hangfestő vagy hangutánzó művészete is oly magas fokon áll, hogy a hangképzetek gazdagsága csaknem versenyezik a színeképzetekével. Ha *színességét* akarjuk bámulni, csak *Az eleven rózsához* pár sorát idézzük: «Hófehér tekintetnek Hajnalán nyílásba jött Rózsaszálacskák fürödnek Tiszta tejhabok között». Vagy *A magánosság*hoz ismert éji tájképét: «A lenge hold halkal világosítja a szőke bükkfák oldalát». Csokonai nagy kolorista; hasonlít azért Murillóhoz; legkedvesebb színei: a fehér, rózsaszín és piros. De nagy-szerűen érti és érzi a magyar nyelv zenéjét is; a katonazenekar játékában így figyel meg az egyes hangszerek hangját: «A trombita türt reze tördelt hangra ropog; A buta rézdobokon fabotok repedeztetik a bőrt; Sír a lágy klarinét, dobog a dobok apja gorombán S a csörgők nesze közt fenekét veri, döngeti tölgygomb».

Csokonai képzelete *játékos* képzelet, diszitő szerepe sokszor külön válik a költeményekben az érzelemtől, s mint Shakespeare fiatalkori vígjátékaiban: nála is önálló életet élnek a képek. Ezt a játékosságát nem lehet hibának róni fel, mert a képzelet ereje épen attól függ, mennyire tud a művész elszakadni a való világtól s mennyire tud belebujni a természet jelenségeibe, képeibe, vagyis mennyire tud elfeledkezni magáról. Ebben a tekintetben Csokonai elsőrangú költő. Képzelete, épen

mert játékos, mindent megmozdít, mindent sajátos színbe von és mindent a kellem bársonyos palástjába öltöztet.

Fantáziájának a legérdekesebb sajátosága az, hogy *kicsinyít*. A művészi képzelet általában nagyítani szokott, vagy túlozni a jelenségek bizonyos jellemvonása tekintetében. Csokonai visszafelé túloz: kicsinyít. Képzeletvilága olyan, mintha megfordított távcsövön néznénk a valóság mozgó egyetemet. Csokonai olyannak érzi magát a világban, mint Gulliver a törpék közt. A relativ kicsinység az esztétikában a *kellem* egyik feltétele; és csakugyan, Csokonai költészetének szépsége főképen a kellem remek példáiból áll. Ki ne emlékeznék híres sorára: «Rajta, kis szellőcskék, szedegessetek violaszagot szárnyatok bársonyára». Ebben az egy képben mozgás, szag- és színképzet hármassága kapcsolódik egyé, hogy a kedvesség, a kellem gyönyörű példáját hozza létre. Ehhez hasonló a pillangó transformatiója: «állhatatlan selyemmadár»-nak mondja Csokonai. Egészen játékos, gyermeki jelleme van ennek a képnek is.

Csokonai képzeletének ez a játékos kedvessége a *rokokó* hatásából is magyarázható. Ő is mindent földízít keces kagylóvonalakkal, kékellő selyemszínnel, fehér fodrozattal, rózsaszínű amorettekkel, mint a rokokó. A legkomorabb falakat is rózsafüzérrel aggatja tele; színes levegőt fest jelenetei elé, mintha piros vagy kék üvegen át nézné a világot. Ha háborút rajzol, addig kerülgeti az ágyúkat, míg nárciszt vagy violát nem tűz a csövekbe. Nála a szomorúságnak vagy bánatnak is édes mámora van, amely aranyport szítal a lélek szárnyára.

Nála a természet olyan, mint egy liliputi világ, amellyel óriás gyermekek űzik unalmukat. Pici kis istenek bujkálnak a nárduszt lehellő rózsák kelyhében; sokszor a friss esti szellő felkapja őket és röpíti, mintha pelyhek volnának. A rózsák kelyhéből mennyei koncertcskék zengenek. Olyan parányiak a vágy és a szerelem istenei, hogy némelyik felül Lilla pillantásának szárnyára, beropül a melázó költő szívének titkos várába, ott reménye fő tornyába zászlót üt, pici lábával tombol, topog és mindet letipor. A csendes Éj királynője is ilyen liliputi Mab királynő: pamuthintócskán kocsikázik a harmattól nyirkos egen, nárcisz pálcájával hallgatást int a világnak. A rózsabimbó szerelmes kis lényé türedériesül, mikor a bokorban bolygó szellő csókolgatja, és mikor a tavasz gyenge bársonyos palástot ad nyakába. Maga a lant is parányi, amely ezeket a miniatűr kedves dolgokat énekl; Csokonai csakugyan «cicorázó piciny lantot» aposztrofál. Azt lehet mondani: rokokó nippekkel bájosítja tele a magyar költészetnek eléggé parasztos szobáját.

Ez a kicsinyítő kedvesség benne van Csokonai természetében s valahogy a *kómikum bája* felé hajlik. A humoros, tréfás fantázia, ha nem torzít, megkicsinyíti a dolgokat, hogy

játszhassek velük. Ebben a tekintetben Csokonainak Mikszáth Kálmán a rokona, akinek a képzelete époly kicsinyítő és époly kedves, mint a *Pillangó* énekeséé.

Csokonai képzelete azért gazdag, mert a három fő képzetsoport: a *hangok*, a *színek* és a *mozgások*, képzettömege együtt hömpölyög alakuló felhőiben, e dörgő, zengő és tova-vonuló színes álmokképekben. Lelkének csaknem mindig tiszta kék egéből szinte plasztikusan válnak ki ezek a széthintett, bodor báránnyelűk, ezek a tarjagos, néha vadkomor vihar-jelentő fellegek, amelyeknek széle a nap aranyától ragyog vagy bitorától vérezik — tehát a kellem palástja sohasem hiányzik róluk. A mozgás, a mozgalmasság, a művészi szépségnek ez az egyik fő eleme, Csokonai képeit is magas fokra emeli, s talán nem tévedünk, ha itt is Petőfi mesterét látjuk benne. Csokonainál él minden, megmozdul minden s lehetőleg konkrét valósággá melegít minden absztrakt fogalmat. Még a zene hangját is *látja*: a Gellérthegy visszaveri a pesti katonazenét s «elterül a hangpor a pesti homokon»; a darabos, kemény hangok porrá törnek a távolságból. Az elsütött ágyuból a halál egy bombán kigördül s utána az apró halálok repülnek, melyeket a puskagolyóbisok szülnek. A bokorban bolygó gyenge szellő csokolgatja az ibolyákat; másik bágyadt szellő pedig fenn sóhajtoz az ágakon; nyaranta, rekkenő délben is játszanak a déli fuvalmak, kiugranak a levelek alól, cicáznak kerengő szárnyal a bokrokon s lassan elenyésznek a liliomokon. Csokonai *látja* a testetlen szeleket, hatásukban fogja fel őket, és igen finom, pontos megfigyeléssel állítja össze a jellemüket. *Látja* az ingatag és csalárd *elmét* is, mert azt mondja róla: nyári árnyékként kereng. *Látja* a szálló *időt*, amelynek sasszárnyain repülnek esztendeink. *Látja* az *álmot*, amelyet arra kér, hogy legyezze le szárnyával a gondokat a fejről. *Látja* a *halált*, amely szeme világán vak kárplitot sző, betegségében pedig melle csontboltján rugdos irgalmatlan sarkával. És *látja* a saját *lelkét*, amint mások multságára magának verskoporsót fon.

Az eszményített mozgalom: maga a művészi szépség. Csokonai, bár a vaskos valóság földjén áll, mindig törekedett valami eszményiségre, amely soha sem elvont ideált jelent nála, hanem magasabb régióba emelt valóságot. Mozgalom, mozgalmasság zajlik költői birodalmában, mert a színek ragyogása és a hangok rezgése is *látható* formákba ömlik képzeletében. Így tehát megérthetjük, miért van nyelvében, kifejezéseiben, képeiben annyi szépség. Azt is tudjuk, hogy ez a szépség a *kellem* formáját szereti legjobban megjelenési formának, mert a Csokonai képzetítő gépezete: kicsinyít.

Csokonai képzeletében mindig van valami bujdosó vagy mozgó, incselgő kellem, amely kimosolyog a szerelmi dalok

rózsabokrából, ránk hunyorít a komikus rajzok vaskosságából, sőt a komoly és zengő léptű ódák fenségét is keresztül töri, mint arany sugár a barna-komor felhőket. Nála ez a kedves-ségre törekvés nem öntudatlan. *Az én poézisom természete* című költeményében költői programot ad: nem gyászt, nem éjszakát akar énekelni, hanem vidámságot, örömeket; Hervey fantomoktól kísértetes világa, Young éjszakái, Racine gyászciprusos költészete nem az ő birodalma. «Nékem inkább oly bokréta Arnyékozsa képeket, Mellyet nyér a vig poéta Múlatván a szépnemet; Ezt a vidámbabb Muzsáknak S a mosolygó Gráciáknak Fűzzék össze rózsaszínű ujjai, Élesztgesség borba fürdött csókjai.» Mintha a versailles-i udvar késői visszhangja volna ez a gondoktól menekvést kereső dal, Csokonai háta mögött ott áll az irgalmatlan halál, Versailles mulató népe mögött a frigiai sapkás forradalom; ettől a rémtől akarnak mindaketten szabadulni. Csokonai öntudatosan, Versailles öntudatlanul.

Csokonai föllebbenti a maga sorsának sötét függönyét *A pillangóhoz* írt dalában, amely lelkének és egész költészetének allegóriája. Ez a bájós, röpke, de bánatos vers, amely Haydn rokokó-zenéjének szárnyán repül, a lélek halhatatlanságának a vágyát is visszaremegi. Tavasz kezdete van, s a bohó pillangó már kiszállt a puszpángokra, életet sűg a sötét rögökbe, szárnya zörgésével kihívja a kis virágokat, violákról violákra száll. Nem tudja, nem bánja, hogy élete talán csak egy múltó nap. Csokonai lelke ez a pillangó: rózsákat dalol a magyar pusztaságra olyan tavasz kezdetén, melynek nyárba hajolását ő már nem éri meg. A rokokó-érzések, a rokokó-álmok olyan könnyed szárnyon röppenők, mint a tavaszi pillangó. Ennek a kis «állhatatlan selyemmadár»-nak cikcacos, kiszámíthatatlan csapongásában a rokokó-vonalak, díszítések szökellése kísért; az egész rokokó-világ olyan könnyed, olyan színes, olyan törekeny, olyan bájós és olyan hamar elmúló, mint a tavaszi pillangó. De a magyar Csokonai megsejti, sőt érzi a pillangó tragédiáját: mire fölébreszti és behinti virággal a természetet, fényes csapongásának is vége. — Így kap árnyékot a versailles-i fény, mire Debrecen homokjára esik. Hogy Csokonai Debrecen homokjában épen a versailles-i udvar rokokó-művészetét álmodta magyarrá: ez az ellentétesség törvényének ad szomorú igazságot.

IV. Nyelve.

Csokonai nyelvét, stílusát képzelete határozza meg. Az érzések gyujtják föl a fantáziát, a fantázia képei a nyelv formáiban kapnak alakot. Ahol a fantázia gazdag, ott a nyelv sem szegény; ahol a képzelet színes, ott a stílusnak is szírvány-színe van.

Az elemekből indulva ki, azt látjuk, hogy a Csokonai nyelvkincese nagyon gazdag. Nem pusztán magyar szavakból áll: idegenek is feles számmal vegyülnek közzé. Nem is csak irodalmi szavakat sorakoztat nyelvhadseregébe, hanem táj-szavakat és elavultakat is. Nem elégszik meg az előtte élt írók, költők szókincsével vagy az élő nyelv szólamaival: maga is alkot szavakat összetételekkel, elvonásokkal, néha idegen szavak hangbeli utánzásával, mint a *lomb* szót (német *Laub*¹). Nyelvkincesében csak úgy zibonganak a töről metszett népies szavak és szólások; itt korának a divatjával áll szemben, mert Kazinczy és Kölcsey lenézi, kerüli, irtja a *póriasságot*. De az idegen szavak is polgárjogot nyernek Csokonainál; a klasszikus mitológia istenneveit, helyneveit nem számítva, a XVIII. század magyar társalgási nyelvének egész csapat francia és német szava, kifejezése selypít pl. a *Dorottya* pompás magyar ritmusainak líkttetésében.

Mi az oka, hogy ennek az alföldi költőnknek ilyen tarka a nyelve? Első sorban maga a kor, amelyben él; az irodalmi divat, amelyet ő sem tud egészen levetkőzni magáról; a hagyomány, amelyet már az iskolában szívott magába. Másfelől: a realitásra vagy érzéki hűsögre törekvése, amely a jellemzetesért feláldozza a nyelvi tisztaságot. A görög-római mitológia a tegnap rekvizituma, Csokonai kénytelen-kelletlen ballasztképen viszi friss röptű léghajóján; bizony, ezek a latin és görög szavak nem is röpitik, hanem sokszor lehúzzák a költészetét. De ez az antik hagyomány annyira közkincese volt akkor a művelt Európának, hogy a litterátus embert ez különböztette meg a profanum vulgustól; Csokonairól pedig ne felejtjük el, hogy tudós költő, poeta doctus. Ez a hagyományos szótömeg, ez az idegen és semmi érzéki erővel nem ható sok név ma már rontja élvezetünket s néha nem esztétikai szépség, hanem bosszankodás forrása. Csokonai néha föl is lebbenti koppottas függönyüket és magyar szavakkal helyettesíti egyikét-másikat; Gratiának Kellem, Carnevalnak Farsang, Amornak Szerelem neve is van nála.

Sokkal fontosabb a német és francia szavak szerepeltetése. Ezek már frissen élnek, hatnak, zibonganak a költő körül, társaságban, irodalmi vitákban, műveltek beszélgetéseiben. Ha *Dorottya* a XVIII. század dunántúli magyar társas életét veszi alapul, alakjainak úgy kell beszélniük, különösen komikus költeményben, mint az életben beszéltek. Csokonai tehát az életbeli hűsögre törekvés akaratával illeszti a pompás magyar tizenkettős verssorokba az ilyen furcsán hangzó szavakat: assamblé, azsáf, frizérozó vas, dezintir, freycor, kanaforia,

¹ A *lomb* nem utánzás, hanem elvonás eredménye a lombos, lombosodik szóból, s megvolt már Csokonai előtt Páriz-Pápaiban (1767). Szerk.

kráfi, minét, pudermantel, pulider, portré, slep, stutzer, springer, szalup, szála, trupp, trompóz, hárnádel, stikknádel, ördög-pokol nádel. . . . Ez akkor modernséget jelentett, és Csokonai az első modern költő Magyarországon.

De az idegeneskedő arisztokraták, a klasszikus allúziókat használó litterátus magyarok mellett Csokonai korában is él egy harmadik rend: a nép rétege. Ha az első kettőt hibáival együtt híven idézi föl századok múltán is Csokonai költészete, akkor a harmadik rend szavát is ki kell hallanunk ennek a gazdag szemléletű, hű megfigyelő költőnek a hangjából. Ki is halljuk. A népiességre törekvés merészebb tett ezekben az időkben, mint a felemás nyelven beszéltetés. A nép nem kedves a *tudás* századában; elnyomott, figyelembe nem vett. De Csokonai a nemzeti költészet első nagy alakja, aki Berzsenyi, Kazinczy, sőt Kölcsey idegenszerű képzetvilága mellé, sőt fölé oda állítja a maga gyökeresen magyar költői világát, amely egy a nemzeti magvával, a népiessel. Tudatosan merít a népköltészet patakjából; tudatosan gyűjti a „nótákat“ és a táj-szavakat: gazdagítani akarja annak a művészetnek anyagát, amelyből látomásait, érzéseit, gondolatait kiformálja, gazdagítani akarja az elhanyagolt magyar nyelvet. Épen az ő idejére esik az a föleszmélés, hogy a haladó kor, a kibontakozó tudás ezer meg ezer új képzetet dobott az emberiség tudatába, amelyekre nekünk magyaroknak még nem volt nemzeti szavunk. Az írók, a költők veszik ezt legelőször észre, mert ők a műveltség összefoglalói és népszerűsítői. Csokonai zszibongó képzetei még nincsenek mind „megkeresztelve“: igen soknak maga választ nevet. Néha mosolyogtatóan érdekes, hogyan próbálja körülírni az új fogalmat; a mai messzelátót «nézőcső»-nek, vagy «messzelátó cső»-nek mondja; a mai térképet «ország rajzolat»-ának, a katonai térképet «tábori abrosz»-nak. A léghajóra még nincs szava; csak azt írja Blanchard úrról, hogy «uszkált az aerben». A vízesést vagy idegen szóval jelzi: «katarakta», vagy «bukkanások»-nak mondja (a Rajna bukkanásai körül kövekre görgenek, zajognak). A visszhang még echó Csokonainál is.

De nemcsak idegenből vett új szavakkal fejezi ki a ritkább fogalmakat, hanem vagy a nép nyelvéből vesz, vagy önmaga alkot megfelelő fogalomjelölőt. A *bukkanás* is, ebben az értelemben, az ő szava, de övé a *kopács* is, amely körülbelül *vésőt* jelent ebben a mondatban: a történet angyala gyémánt kopáccsal vágja be a Széchenyi nevet, roppant betűkkel, a Kárpát oldalába. A *kopács* elvonással képezett főnév a *kopácsol* (faragsál, vagdal) igéből. Egy másik leleménys szava a *kopároz*: feldult városok romjai közt két-három medvefi kopároz. A *kopár* főnévből képezte tovább; a kopárszó: puszta, elhagyott, díztelen helyet vagy tárgyat jelent,

az igének tehát körülbelül az a jelentése: «kopárrá tesz, vagy pusztít». A *Marosvásárhelyi gondolatokban* fordul elő ez a kép: «keletről fúj a szél... az éjszina haboknak cseppjei *lomozó* szárnyáról csorognak»; mit jelent itt ez a *lomozó* jelző? Bánóczi helytelenül «nedves, ködös» értelemben veszi, pedig a szónak egészen más a jelentése; a debreceni nyelvjárás használja ezt az igét: *lomol*, vagy *lomoz*; ez pedig a *lom* főnévből van képezve; *lim-lom* összevisszahányt tárgyakat jelöl, *lomozni* pedig annyit tesz, mint összevisszahányt valamit; *lomozó szárny*: ide-odalebegő szárny, más nem lehet. A *petécses phantom* jelzőjét is kijavította Bánóczi *pecsétes*-re, holott így semmi értelme sincs *Az én poézisom termé zete* c. költeményben; a *petécs*: lázat jelent (Jókai is «mocsárláz» értelmében használja a *Jövő század regényében*); tehát a *petécses phantom* annyit jelent, mint «lázás látomány».

Amit Ady Endre a XX. század elején tett a magyar költői nyelv megújítására: ugyanazt tette Csokonai a XVIII. század végén. (Ady ezt jól tudta s ezért szerette nagyon Csokonait, mert csakugyan elődje volt.) Vörösmartyt szoktuk a magyar költői nyelv megteremtőjének mondani, de Csokonai példája nélkül Vörösmartynek sem sikerült volna ez a páratlan vagyonteremtés. Csokonainak kitűnő érzéke van a fogalmak *érzéki* jelölésére; ahol összetett szavakat alkot, csaknem mindig egy tömör kis mondat feszül két tagból álló kovácsolt szavában; igazán Dichter, azaz: «sűrítő». Ez a szava: *szélhahota*, nemesak birtokos és birtok, hanem egy természeti jelenségnek még hangutánzásban is pregnáns jelölője. A *denevérbabona* még a misztikumát is megborzongtatja a képzeletünkben annak a fogalomnak, amelyet Csokonai nevez vele. A *hangpor*: látási képzetek területére váltja a hangképzeteket, hogy szinte megfoghatóvá teszi a megfoghatatlant. A *Dorottya* komikus csatározásában *szemnyilakkal*, *csókesákányokkal* és *mosolygásfringiákkal* küzdenek a nők. A *gyöngyhó*, a *kartácsvilág* (Napoleoni háborúk kora), a *hústorony*, a *bagolyvakbuzgóság*: mind a Csokonai teremtése.

A költői nyelv híme: a szép és szokatlan jelzők. Csokonainak gyönyörű jelzői vannak, amelyeket előtte még senki nem kötött össze azzal a főnévvel, amellyel ő. A *csonka panasz*, a *bodor kacaj*, az *üveglő zúz*, a *tornyodzó remény*: mind az ő művészi leleménye. Mi vezet ezeknek a szokatlanul pompás jelzőknek kitalálásában? A megérzékítés, a szemléleteség. A panasz csonkasága az el nem mondott vagy félbeszakított sirámokat jelenti, még pedig érzéki vagyis fizikai jelölésével a hiánynak. Milyen szépséget ad ez a jelző az egész mondatnak: «Csonka panaszaim a lány alkonyodást sirni siettetik». A panasz csonkasága szinte a sebzettségét, is megvilantja a jelzett fogalomnak. A *bodor kacaj* jelzője látás kép-

zetről eredő attributummal teszi frissé a hallási képzetű főnevet, s a hang gyöngyözését a füst csigás gomolygásával teszi rokonná, tehát szemléletessé. Az *üveglő zúz*: szinte gyöngyszerűséget, kristályosságot ad a zuzmarának s egyszerre úgy tünteti föl, mint ha ékköve volna a téli fának. Ez az igazi „díszítő jelző”. A *tornyodzó remény* az elvontból kézzelfogható, szemmel látható valóságot teremt, nem is szólva a *tornyozó* melléknévi igenév nagyságot, magasságot, égbe vetitettséget jelölő hatalmáról.

Csokonai nyelve tehát rendkívüli tisztán látásról és a megfigyelés részletességéről tesz tanubizonyságot. Mind a két lelki fölszerelés a realizmus felé mutat. Csokonai költészete, bár a gazdag díszítés romantikus szint ad neki, egészében csakugyan reális világot tükröztet, még filozófiai, gondolati ágában is. Hiszen a lélek halhatatlanságáról írt költeményében ilyen tiszta realitással csendül föl kételkedése: hát az Isten csak azért teremtette volna lehetővé az embert, hogy annak gyors elpusztulásával „önön lehelletét mintegy visszaszíja”? Ha a *hit* elvont fogalma ilyen frappáns szemléletesség hídján jut el hozzánk, mit mondjunk Csokonai konkrétumokat rajzoló művészetéről? Hű, megbízható, sokszor egészen a tudományos pontosságig. Ez a költő különben sem riad attól vissza, hogy a pozitív tudást bekapcsolja a költészetbe; a természet-tudomány, a filozófia, a harcászat, a teológia: mind költői ruhába öltözik nála, a nélkül, hogy lényegükből kiforgatná őket. Remek és kedves példákat lehetne idézni, mint ahogy Maday Gyula idéz is kitűnő tanulmányában¹ arra: milyen jó fizikus, botanikus és filozófus Csokonai. A föld mozgásában ismeri a gravitáció törvényét; költői képpel így teszi érzékelhetővé: A föld «Mint félérésű citrom hintálva tulajdon Terhe nyomásától, lóg a nagy semminek ágán». A rózsabimbó kibomlását botanikai hűséggel és szemléletességgel festi. Az új bor forrását és hordóból kifutását még a Bacchus személyesítésével cifrázza, de a folyamat hű és drámai leírása feledteti az antik mitológia belejátszását a debreceni must forrásába. A korabeli háboru tüzeri harcait költői képekben is a rideg valóság érzetetésével égeti be képzeletünkbe.²

Ha nyelvét esztétikai szempontból akarjuk jellemezni, azt mondhatjuk róla: *zenei, színes, erős, ellentétes, drámai és friss nyelv*; és latinizmusból vagy germanizmusból ejtett szépség-hibái mellett is magyaros, felében-harmadában *népies*.

Csokonai a nyelv zenéjét először a görög és római költészet formáin át érezte meg; Vergilius hömpölygő és komoly

¹ Maday Gyula: *A költői nyelv és Csokonai*. 1910.

² Kitűnő a meteor érzékeltetése *Az ember a poesis első tárgya* c. versében. Szerk.

zengésű hexameterain, Horatius sapphói, alkaioi, asklepiadesi lírai formáin. Ezek a versalakok a daktilusi verslábak magyaros ritmusával a jól csendülő, — — — méretű szavakat válogattatják ki vele, s nagyjában ugyanaz történik Csokonai stílusában, ami Vörösmartyéban: a kényszerűség megszokássá, a megszokás élvezetté, az élvezet újat kereső ingerré lesz nála, és szerelmese lesz a szépzengésű szavaknak. Csokonai mámoros művészete anyagától, mint a görög szobrász a pároszi márványtól. Ez nagy sugalló formái, nyelvi tekintetben. A klasszikus, méltóságos zenét olasz frissebb melódiák váltják föl; az olasz hatással kezdődik Csokonai költészetének jétékossága és édeskés rokokó színe; a verssorok megrövidülnek, a trocheuslábak kedves, magyaros lejtése átveszi a főszerepet. Sokszor annyira túlteng versalakjaiban a zenei elem, hogy a forma független, külön életet él, a tartalom háttérbe szorul. Az olasz és német időmértékes szerkezet magyaros ritmussal kezd vegyülni — kitűnő példája *Az én poézisom természete* c. költeményének a formája; első fele iambikus menetű a komor és tragikus költészet jellemzésére; második fele trochaikus, mert a saját vidámabb költészetének ad benne alakot; a nyolc soros versszakok utolsó négy sora: átmenet a nyugateurópai formából az ütemes magyar sorokba.

A klasszikus és a nyugati versalakok zenéje mellett azonban folyton zeng, sokszor elnyomó gazdagsággal, a magyaros verssorok melódiája. Csokonai nagyon sokat hallgatta Gyöngyösi vers-zenéjét s ez a korán támadó hatás nem mulik el nyomtalanul: magyar tizenkettős sorai olyan tökéletes tagoltsággal és könnyedséggel ömlenek, hogy őt mondhatjuk e versforma első igazi művészenek. Amit a stílus ellentétességével, a szavak és gondolatok fokozásával, jelzők halmozásával, vilámló képekkel, metaforákkal, kérdő és felelő drámai eleven-séggel el lehet érni: azt ő megteszi mind, hogy hosszú sorai olvadók, zenei tekintetben fülbemászó, dallamosak legyenek. Ez a megszokott és kevésbé változatos, epikai forma finom medre nála a legelvontabb metafizikai gondolatoknak (*A lélek halhatatlansága*), a legszínesebb leírásoknak és töprengéseknek (*Marosvásárhelyi gondolatok, Az igazság diadalma*), a legdévajabb pajkosságoknak és a legtalpraesettebb népiességnek (*Dorottya*). A magyar tizenkettős két húrján oly gazdag és elütő jellemű melódiákat tud játszani Csokonai, hogy Arany János is tőle tanul.

A trocheusi lábak lejtésének édességét, lágyágát ő fedezte föl, Vörösmarty csak ilyen pompás kezdet után írhatja meg *Csongor és Tünde* álomba ringató sorait. Földi János verselméletének, hogy az igazi vers-zenét az időmérték és rím együttesen adja meg, a művészi gyakorlatban Csokonai a megteremtője.

De nemcsak dallamos, hanem *színes* is ez a nyelv. A színességet két értelemben vehetjük; először azt jelenti, hogy Csokonainak a látási képzetei rendkívül gazdagok, s a színes jelzők és színes képek egész seregét állítja csatasorba. Másodszor azt jelenti, hogy költészetének vagy egyes költeményeinek a *hangulati* hatásában *színhangulat* is van, nem csak zenei. Az utóbbi füllel hallható és gyakori jelenség; az előbbi csak sejthető, érezhető és ritka költőnél találkozunk vele. (Pl. Adynál, aki ebben a tekintetben is rokona Csokonainak.)

A természet színárnyalatait érzéki hűséggel jeleníti meg, ahol csak az évszakokat vagy a nap szakait festi. A hajnal percenésének és kibontakozásának megkülönbözteti három fő színét: a lankadó sötétséget, a sárguló világosságot és a teljes rózsaszínt. Talán Homeros palettájáról veszi a hajnalodó ég *sáfrányszínét*, amelyet rajta kívül senki sem használ. A *Dorottya* IV-ik könyvében, a báléj végén, a gyertyalángok és a hajnali fény küzdelme az átmeneti és összeolvadó színek egész skáláját ragyogtatja. A gyümölcsök sötétkék, barna, sárga, üvegszín, piros és vörös bársony koloritja Tiziano mélytűzű színeire emlékeztet Csokonainál. A női test szépségének érzékeltetésére a fehér, rózsaszín és piros színtűzeket gyujtja föl keleties képzelete.¹ A bornak sötét, piros és arany szín ragyogása van nála. Egyszer még a reményről is azt mondja: *kék remény* — mintha a mennyei voltát és elérhetlenségét akarná érzékíteni, a szelidség színeképzetével együtt.

Sokkal nehezebben határozható meg az a *színhangulat*, amely egyes verseiből, sőt egész költészetéből kiad. Egész költészetének a színhangulatát meg tudjuk mondani: *rózsaszínű* tónusa van. Hogy miért, már említettük a fantáziájával kapcsolatban. Azért, mert képzelete a természet képeiből a kellemet ragadja ki vagy alakítja ki. Miniatur természetet lát, részint rokokó-hatás alatt, részint öntudatlanul; képzeletének a vetítő készüléke *kicsinyít*. A kicsiségben mindig van valami báj; a báj, színbe átvive: halványkék vagy rózsaszín; Csokonainál rózsaszín. (Murillónál pl. kék-fehér-rózsaszín). Tehát költészetének uralkodó színhangulata: az esztétikai bájnak, kellemnek a szín nyelvén való kifejezése.

Egyes versei közül *Az éjnek istenihez* című: *kék* színhangulatú (Az égbolt és a szenvedő szelidség színe). *A rózsabimbóhoz*: határozottan *piros* színhangulatú. (A rózsza és az érzéki szerelem színe). *A Duna nymphája*: *kék-ezüst*, összetett; a víznek, éjnek és a nap csillogó fényreflexének a színe. *A tihanyi echóhoz*: *sötétzöld* tónusú. (Az erdő, a fák eleven színe.)

Bár Csokonai tudatosan is törekszik arra, hogy *kedves* hatása legyen verseinek, az a nyelv, amelyen a kellemnek

¹ Itt különben Ovidius is hatással volt rá.

remek példáit adta, egészében véve mégis *erős* nyelv. Határozott vonalú, bár nem mindig tömör: néha érczengésű. Nyelvének ereje, látásának *reális* jelleméből következik; mindent úgy akar kifejezni, hogy olvasója képzeletében ugyanaz a kép támadjon föl, amelyet ő látott. Tömerdek példa helyett csak egy költeményét idézzük, a megdöbbentő hatású, szinte verista verset: *Tüdőgyulladásomról*. A betegség egész orvosi hűségű leírása, mozzanatai, lefolyása és elmúlása, olyan szavakkal vésődnek képzeletünkbe, hogy a szenvedővel együtt hánytatunk, ájulunk és ocsulunk. A láz érzékzavaró köde, melyben nem tudja a beteg: tulajdonképen hol van; a tüdőhólyagok sorvadása «fojtó sirokkó hevében»; borsózó hidegrázás; a mell csontboltjának rettentő fájása: mintha irtalmatlan sarkával két halál rugdosná; a szív *nyilaló* fájdalma («szívem megett egy láthatatlan kéznek nyila bélőve áll»); ellentétes érzelmek és érzékelések egymást váltó rohamai: rémületre jó remény, didergésre hőség, fúladásra újra lélekzés; a lassan közelgő gyógyulás fehér angyali alakja, amint pillantásaival elindítja az élet dobbanásait, a szívdobogást; a lázak és kínok tüzeiben elégett lélek föniksz-madárként újra támadása; a tündéri, szellemalakból már reálisan kibontakozó orvos és jó barát alakja — a megfigyelésnek oly pontosságát, a nyelvbeli tolmácsolásnak oly erejét és hűségét mutatja, hogy a maga nemében szinte páratlan a magyar versek között. Ha a Csokonai modernségéről beszélünk: ezt a verset ne feledjük el a bizonyító példák sorából.

Csokonai szereti a nyelvbeli *ellentéteket*, amelyek néha a *parallelizmus* sarkán forognak. Képzeletének gyorsan társító készsége remekel ezekben. Az ember félig isteni, félig emberi voltát először ő határozza meg költészetünkben az ellentétes képzetek egymást kiegészítő parallelizmusával: lelke csillagok közt repül, de ónlábai a sír partjára húzzák; ég és föld között lebeg, angyal és állat, por és pára. A társadalom nyakára hág a nemes törekvésű embernek, de a magánosság kíséri és ápolgatja a megsebesültet. A *Reményhez* híres sorai-ban is ott villog az ellentét: «Fáradt lelkem égbe, testem földbe vágy». A hű szerelmes ezt mondja kedvesének. «Az én estém legyen tenéked reggeled, Mégis együtt élek, együtt halok veled». A barátság és a szerelem ellentétekből alakuló érzés, mert gyakran méreggel van méze keverve, s szívünk örömének új keserűségek a kibontói. Télen, mikor szél és jég csatázik, mikor minden fázik, minden fagy, csak a szerelem lángja ég. A vén leány keserve is ellentéteken forog: ha megvallja szerelmét, megvetik az ifjak; ha nem mer szólani, az ördög se jár utána.

Az ellentéteknek ez a fordulatossága teszi a Csokonai nyelvét *drámaivá*. A drámaiságnak különben egyéb alkotói is

seregestől szerepelnek nála. A spontán felkiáltások érdekes indulatszavai: ni, né, szja, phi, zuhé, éj, éjnye, piszt, hajh, hopp, csitt — a közvetlenség, a természetesség hangját ütik meg, a természetesség pedig az indulatok hű visszaadásával jár; az indulatok hű rajza: a cselekvések szavakba öntése, s a szavakba öltözött cselekvés maga a drámaiság. Csokonai képzetének frissesége, mozgékonysága magyarázza nyelvének ezt a rendkívüli mozgó és mozgató voltát; s minthogy az eszményi mozgalom maga az esztétikai szépség: Csokonai költői nyelve ebben a világításban is föltétlenül szép. A képzetek, képek, gondolatok mozgása: maga a költészetbe átvitt élet. Nemcsak a rózsák mosolyognak és bókolnak, nemcsak a szellők kerengenek és játszanak, nemcsak a habok tapsolnak, nemcsak a hangok válnak virágokká a kedves leány mosolygó ajkán, hanem az idő is repül, a tornyozó reménységek is hanyatt dülnek; a mozgást jelentő igék gyönyörű tarka csapata vonul föl előttünk, hogy Csokonai költői világának, ennek a színes mikrokozmosznak, szakadatlan mozgalmasságot, vagyis életességet adjon. Legszebb képeiben csaknem mindig *akció* van érzékitve: a szűz leányt *térdeplő* habbal csókoltatja az óceán; a visszhang agg cserfákon tébolygó echó, a francia forradalomban *elordítja* magát a szelíd csendesség; a tengeri ütközetekben Mars a vén Óceán hátát *megnyergeli*: a tüdővész ember mellét irtalmatlan sarkával *rugdossa* két halál. Mikor a költő kedvese szívére teszi kezét: az a szív gyorsabban ver és minden vére örömmel *szalad* az illető kéz felé.

Ez a rendkívüli mozgalmasság őrzi meg Csokonai nyelvének és költészetének a frissességét, *üdeségét*. Verseit olvasva úgy tetszik, mintha reggeli harmatban virágos, füves kertet járnánk, ahol a támadó nap fényétől ezüstös gyöngyök csillognak a bokrokon és fűszálakon, kékes ködfátyol lebeg a határon, s az ébredő madarak elbűvölő trillái csengenek. Csokonai költészete a reggelt, az élet megindulását, az ébredő erők friss játékát jelenti. Ebben van az ereje s ebben van a bája.

Nem hiányozhatik ebből a gazdag melódiából a *népiesség* hangja sem. Ha a tudós költő szótárában görög, latin, francia, német, olasz és angol szavak, nevek idegeneskednek, akkor az alföldi magyar költő szavajárására is rá kell bukkannunk azokban a töről metszett kifejezésekben, melyeket a népe használt s amelyeket öntudatosan is gyűjtött. Kedélyes, tréfás, humoros verseiben bugyog különösen ez a hazai patak, vadvirágokat sodorva kristálytisza vizében s belehullott faleveleken tündérkedő pillangókat és döngő méheket. A *Parasztdal* oly tiszta, friss, népies szólamokból szövött vers, hogy Petőfi legjobb genre-képeivel állja a versenyt. Nemcsak szavaiban népies (vityilló, rekettye, puruttya, pemete, potomra), hanem

érezésében és gondolatában is; az utolsó sora olyan szépen csendül ki: «Rózsám, aludj helyettem is. Jó éjszakát». Ez drámai jellemzés néhány szóban. Egyik motivumát, hogy a legény csak pipagyújtás örve alatt fordul be csókra a pitvarba: Petőfi is felhasználja *Befordultam a konyhára* dalában, ezt téve a helyzetkép megindító elemévé.

Vagy említsük-e a csikóbőrös kulacshoz írt *Szerелеmdalát*, amelynek dévaj népies hangja olyan érdekesen ölelkezik Anakreon friss képzeletével, mintha igazán magyar Anakreon írta volna? Hogy megtalálta itt a formát is Csokonai az ősi nyolcas pompásan kicsengő magyar ritmusában. Említsük-e *Szegény Zsuzsi a táborozáskor* népies romantikáját még a szavak zenéjében is? «Estve jött a parancsolat Violaszin pecsét alatt. Egy szép tavaszi éjszakán Zörgettek Jancsim ablakán.» Ennek a négy kezdő sornak hangulatkeltő szépségét alig lehet megmagyarázni, de lehetetlen nem érezni. Pedig pusztán a szavak szerencsés megválogatásán, a nyelv zenéjén alapszik. Petőfi legszebb kezdésű verseiben találjuk meg a folytatását. («Kis furulyám szomorúfűz ága.» «Rég elhúzták az esteli harangot».) Említsük-e a *Kifakadás* vaskosabb népies szólamait, amelyekben Debrecen akkori élő nyelve lüktet? Még a *csijés* (vagy csihés) szónak Aranynál való későbbi előfordulása is emeli a vers nyelvi becsét; Csokonai írta le először: «Csijést teszen belőlem» (a cenkek daráló nyelve) és Arany János csak ezután használja *Toldiban*: «Béresek között is től cudar csihésnek». Ha népiességről szólunk, nem feledhetjük el Gergő elbeszélését a *Dorottya IV.* könyvében; jóízű, humoros, népies, magyar.

Csokonai nyelve gazdag, színes, zengő, magyar. Nagyon jól ismerte a szavak értékét, a szólamok szépségét. Csodálkozik azokon, akik darabosnak, szegénynek érzik. *A magyar nyelv feleledése* című cikkében írja: «Van ebben (a magyar nyelvben) erős és gyenge kifejezés, van numerus és harmonia, van sok termékeny radix és sok törzsökészó, amely mint a tenyésző plánták és csemeték, az oltás, ültetés, irtás, tisztogatás és fáradatlan művelés által egy olyan rakott és ékes kert felől nyújt reménységet, amilyen a nyelveknek paradicsoma lehet. Aki ennek szűk voltáról panaszkodik, hasonló a Magyarországon éhbel meghaló emberhez; és aki darabos vagy éktelen voltán finnyáskodik, úgy tesz, mint amely süket az olasz koncertnek hiányosságáról perorálgat».

Senki ezt több joggal nem mondhatja, mint ő, aki megmutatta Magyarországot íróinak, Kazinczynak is: mit lehet nemesíteni a debreceni, sivárnak tetsző magyar beszéd vad fájából. Kazinczyék *tudták*, mi a nyelvújítás; Csokonai *megmutatta*, költői gyakorlatban.

Még Vörösmarty mellett is ő az igazi nyelvújítónk.

V. Jelentősége.

Csokonai két fontos irodalmi korszak határán álló költő. Szellemi híd a XVIII. és XIX. század között. Ennek a szellemi hidnak két partot ölelő hidfeje más és más. A XVIII. század partján az *átvevés* szerepében nagy, a XIX. század partjára feszülő az *átadásban*. Csokonai, már akár tudatosan, akár ösztönösen, két költőt rejt magában: egy összefoglalót vagy gyűjtőt, és egy újítót, egy reformátort. Az előbbi költészetünk multjában gyökerezik, a másik a jövőjének előkészítője, megindítója. Paradoxonnal azt mondhatjuk: Csokonai konzervatív és progresszív szellem egyben. Átvesz a multból minden eredményt és új anyagot teremt a jövőnek. Az a század, amelyikben él, a nemzeti felújulás százada; az eltespelt magyar szellem új szárnyabontása. Két nagy irányzat akarja fölemelni az elhanyaglott irodalmat: az idegen határból táplálkozó és a nemzeti talajban gyökerező. Görög-latin klasszikusok, németek és franciák utánzóí tömörülnek a nagyobb és jelentősebb csoportban — ezeknek Kazinczy a vezérék; a nemzeti csoport kisebb és gyöngébbnek látszik; munkájuk eredménye csak a XIX. század elején kezd előtérbe nyomulni, hogy Csokonai útján Vörösmarty, Petőfi, Arany váljék ki belőlük vezérül. Most már a Csokonai sajátságos és egyedüli helyzete a sehova nem csatlakozás, jobban mondva: a különböző irányok egyesítése. Költészetében egyforma ihlető és gazdagító szerepe van a görög-latin klasszicizmusnak, a francia-német romantizmusnak és a magyar realizmusnak. Ebből támad sajátságos íze és egyéni bája. Klasszikus reminiscenciái, francia, német és olasz formái csak külsőségek maradnak, költészetének lelke a magyarság, mégpedig a népies elemekből kinemesedő magyarság. A francia fölvilágosodás szellemét ugyan átveszi a konzervatív debreceni környezetben is, de annyira egyénivé teszi, hogy a tengerbe szakadt folyam vizeként már nem is különbözik a befogadó szellem alapjellemétől.

Irodalomtörténetünk kikutatta és tisztázta Csokonainak a latin, görög, német, francia és olasz költőkhöz való viszonyát; nagyon pontosan tudjuk már: mi és mennyi vagyonában a külföldi kölcsön. De az még mindig eldöntetlen, meghatározatlan: mennyit és mit adott ő az utána következő magyaroknak.

Ha élete példáját vesszük: Petőfinél látjuk ható erőnek. Van is jellemükben érintkező vonás: a függetlenség kivívása még az egyéni boldogulás árán is. Csokonai még csak felvilágosodott, szabadon gondolkozó, Petőfi már forradalmár. Mind a kettőjük a francia irodalomból vagy történetből veszi kiala-

kuló meggyőződéséhez a támasztó oszlopokat; a rendkívüli könnyedség is szinte franciásnak tetsző mind a kettőjük költészetében. Petőfi ideálja Béranger és Desmoulin's Kamill, Csokonaié Rousseau. Csokonai a bormámort «versszépitőnek» érzi, Petőfi — még az igazság rovására is — követi őt ebben a hitében, legalább a költői elhíttetés művészetével. A népies hang Csokonainál csendül föl először olyan tisztán és költői szépséggel, hogy Petőfi átveheti és magas fokra fejlesztheti.

De a nagy nyelvész Vörösmarty sem ment el Csokonai költésze mellett a nélkül, hogy szint és zenét ne tanult volna a Debrecen porába halt örök diáktól. Vörösmarty költői nyelvének két legszembetűnőbb jellemvonása éppen a *szín* és a *zene*, csaknem úgy, mint Csokonainál. A színességet a képzeletük tartalmának látási képzetei adják, tehát egyéni sajátosság; azonban a Csokonai csodálatosan friss, díszítő jelzői megbüvölik a keleti fantáziájú Vörösmartyt is; már a *Zalán futása* bevezető részének meglepő nyelvi szépségei, újszerűségei Csokonai hasonló, t. i. a megalkotás módjában hasonló szólamait és képeit, metaforáit juttatják eszünkbe. Természetesen az alakuló stilisztikai figurák különbözősége, jellemiben ellentétes volta megérthető a két költőnél és meg is magyarázható azzal, hogy a Csokonai fantáziája inkább kicsinyít, a Vörösmartyé inkább nagyít. Azonkívül Vörösmartyban több a kód, az álomszerűség. Viszont a nyelv zeneiségét Csokonainál is, Vörösmartynál is a hexameteres forma, a daktilusi lábak gyakori használata szuggerálja. Vörösmarty legszebben zengő szavait hexameterinek a medrében tudja meghullámoztatni; Csokonainál a hexameter a hangfestés pompás példáinak lesz a megteremtője. Ezt a magyar zengést az antik forma szinte kényszerítő hatásában: még a nehezkesebb, kovácsoltabb zenéjű Arany is észreveszi, érzi, mégpedig Csokonai költői példáin buzdulva. A trocheusi lábak bővösségét, épen zenei tekintetben, Csokonai fedezi föl először s Vörösmarty utána indul, mikor *Csongor és Tünde* álomszerű szavainak szárnyat ad velük. A szavak rendjéből alakuló olvadákonyság Csokonai-művészet, de Vörösmarty fejleszti legmagasabb fokra, valószínűleg a *Lilla-dalok* termékenyítő hatása alatt. Az *ember*: Csokonainak «lelkes sár», Vörösmartynak «őrült sár».

Arany János nyelvében Csokonai-szólamok lappanganak; sőt gondolatait is átveszi, mégpedig a rímeivel együtt. Ennek a szállóigévé vált Arany-mondásnak: «Földi ember kevéssel beéri, vágyait, ha kevesebbre méri», megvan a Csokonai-pendántja: «Boldogság! — Az ember kevéssel megéri, mihelyt kívánságát szükségéhez méri». A magyar tizenkettős verssorok fölépítése, a mondatrészek elhelyezése e sorok medrében, egy költői gondolat vagy hasonlat kialakítása körmondatként a nyolcsoros versszakban, úgy, hogy a négy első sor a kör-

mondat első fele, s mintegy sarkon fordulva dobban rá a következő négy sor a második, fontosabb részével: Csokonai-lelemény (pl. *A szépek szépe* c. versében), de átszáll Arany Jánosra; a *Toldi*ból is lehetne rá példákat idézni. A *Dorottya* sok vaskos tréfája adott merszet Aranyinak arra, hogy *A nagy-idai cigányok* naturalista jeleneteit hasonló színekkel fesse meg.

De Csokonai hatása leszállt a legújabb költőinkig. Csak Ady Endrét említjük, aki tudatosan kapcsolta össze sorsát és művészetét Csokonai sorsával és művészetével. A bormárnak ihlető hatalmát mindaketten vallják; Ady megérzi, hogy a Csokonai szavainak van valami must-ize. A szavak szerelmét s a szép szavaktól megmámorosodást mindakét költőnél áruló helyek és példák bizonyítják. Csokonainak van egy verse: *A farsang búcsúszavai*, amely impresszionista modorban, csak a hangulat visszaadására törekedve, szuggerálja a márnóból való lassú kijózanodását a léleknek. A vers ziháló formája, a versszakok első és utolsó sorának ismétlődése, a főképzetek megvillantása, a nyugtalan tovaszökellés annyira modern és új értelemben „nyugatos”, hogy Adyék felé mutató előfutárnak kell tekintenünk. Ady szereti ezt a kifejezést: «magunk szerelme»; már Csokonainál olvashatjuk *A lélek halhatatlanságáról* II. részében.

De Csokonai példaadója és útmutatója minden modern költőnek abban, hogyan kell a ma legfrissebb szavait költői szavakká csendíteni, a ma legújabb fogalmait költői fogalmakká avatni, a ma hétköznapi tárgyait költői témákká nemesíteni. Ő mindent be mert vonni költészetébe, amit az életben élt és látott. Megmutatta, hogy a költői nyelv gazdagításának, az új stiliztikai szépségek megteremtésének egyik legfrissebb módja az, ha az ember, a költőember a maga idejének még meg nem dalolt viszonyait, tárgyait és alakjait szólítja varázsvesszője alá és friss anyaggal élénkíti a megalvadó tegnapi formáit. Nem jutott föl egészen a hegytetőre, ahová indult, de fele útján is annyi virágot, annyi gyöngyöt szedett és annyi melódiát tanult, hogy csonkaságában is egészségesebb, mint sok befejezett élet és sok kidalolt költészet.

Van benne valami szeretetreméltó: tekintete alatt minden feketeség színessé, minden komorság kedvessé, minden tompaság zengővé vált. A varázslók közé tartozik, akik forrást buggyantanak szaharai pusztaságon és bimbókat hívnak ki téli kopár fák ágaiból.

OLÁH GÁBOR.